

ՀԱՆԴԻՍ ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՄԱՏԵՆԱԳՐԻ ԹԱԳԱՒՈՐԹ

(ԵՐԳԻՉԹ, ՊԱՏԿԵՐԱՀԱՆՔ, ԵՒ ԱՅԼՆ)

Ինքնակալն Օգոստոս այլ և այլ արձակ գրութիւններ թողուցած է, կ'ըսէ Սուէտոնիոս, յորոց քանի մը հատը իւր բարեկամաց առջև ալ կարդացեր է: Այսպիսիք են Պատուախաւանիք առ Բրուտոս 'ի վերայ կատուի, զոր ինքը մեծաւ մասամբ արտասանեց, թէպէտ և ծեր էր հասակաւ. Յորդոյր առ փիլիսոփայոյն Պիտագորաս. Յիւստակաս. իւր կենացն, 13 գիրք, զորոնք կը հասցընէ մինչև Գանգապոսի պատերազմը: Փորձեց նաև ոտանաւոր շինել. ունինք պզտի տետր մը վեցաշափ, որու նիւթն և վերնագիրն է՝ Սիկիլիա, և ուրիշ վերտառութեց պզտի քաղուածոյք մը, որոց վրայ ընդհանրապէս բաղանեաց մէջ կ'աշխատէր: Մեծ եռանդեամբ սկսեր էր Ալաքսի վրայ ողբերգութիւն մը գրել, բայց գրութե ոճոյն չի հաւնելով՝ ջնջեց զայն. և երբ օր մը իւր բարեկամները Ալաքսի ողբերգութեան վրայ տեղեկութիւն կը հարցընէին, «բաւոնգի վրայ ընկաւ», պատասխանեց:

Նոյն պատմագիրը կ'աւելցընէ, որ Տիբերիոս ալ խիստ ծաղկեցուց յոյն և լատին գրականութիւնը, և ընտրեց իւրևն օրինակ, Հռոմայ ճարտասանաց մէջէն Մենասալա կորմիւնոսը, որուն վրայ տղայութեան ատենէն մեծ համարում առած էր, բայց ոճը խիստ մուծ է:

Գրեց քնարերգական բանաստեղծութիւն մը, Ողբ 'ի վերայ մահուան կեանքի, Գրեց նաև յունարէն բանաստեղծութիւնս, յորս հետեւեցաւ Էսքորիոսն, Դիանոսի և Բարգոնիոսի, հեղինակք՝ որոց գրութեանը խիստ հաւնած

էր և որոնց ղեմքերը հասարակաց գրատան մէջ հին երևելի հեղինակաց կարգը դնել տուաւ:

Կղազգիոս, կ'ըսէ Սուէտոնիոս, պատանեկութեան ժամանակ Տիտոս լիվիոսէն խրախուսուած ուղեց պատմութիւն մը գրել, և գրածները նախ հասարակաց առջև կը կարդար: Թագաւորութեանը ատեն ըրաւ նաև ուրիշ գրութիւններ ալ, իւր պատմութիւնը կը սկսէր Կեսարու զինատարութիւնէն վերջը, բայց անցաւ յետոյ աւելի արդի ժամանակի մը, այսինքն քաղաքական կռիւններէն վերջը, երբ տեսաւ որ մօրը և հաւուն շարունակ ողբքը կ'արգիլէին զինքը ազատ և ճշդիւ գրել աւելի հին ժամանակաց դիպուածքը: Իր առջի պատմութեան գրքերէն միայն երկու հատ ունինք, իսկ երկրորդէն 40 գիրք: Գրեց նաև 8 գիրք իր կենաց յիշատակարանքը, որոնց մէջ աւելի ոգի պակաս է քան պերճութիւն: Բաց ասկէ գրած է հմուտ արտագովութիւն մը Կիկերոնի: Հնարեց երեք տառ, զորս խիստ կարևոր կը գտնար և կ'ուղէր զայնս այլ ուրեքնի տառերուն յաւելու: Կայսր ըլլալէն առաջ, հրատարակած էր այսինի խիս վրայ գիրք մը, և երբ գահը ելաւ, շատ նեղութիւն չքաշեց զանոնք ընդուներ ընելու: Կը գտնենք այս տառերը այլ և այլ գրքերու՝ հասարակաց գրոց այլ և այլ գրքերու՝ հասարակաց մէջ: Ոչ նուազ եռանդն ունէր յունական լեզուի, և միշտ յուշուց իւր փափագը այս լեզուին: Շերակուտին մէջ դեսպանաց խօսակցութեանց միշտ յունարէն կը պատաս-

խանէր, և իր աստնին մէջ ստէպ Հոմե-
րոսի տողերը կը կրկնէր:

Այս լեզուով գրեց Տիւրքենեանց պատ-
մութիւնը 20 գիրք, և 8 գիրք կարթե-
դոնացոց: Այս իւր գրոց պատճառաւ է
որ Ալեքսանդրիոյ հին թանգարանէն
ուրիշ մաս մ'ալ աւելցուեցաւ իւր ա-
նուամբը, և որոշուեցաւ որ ամեն տարի
սահմանեալ օրեր, այս երկու թանգա-
րանաց անդամները կարգաւ հասարա-
կաց ընթերցում մ'ընեն, մէկուն մէջ
կարդան կարթեդոնացոց պատմու-
թիւնը, միւսին մէջ Տիւրքենեանցը:

Ներոն, ինչպէս գիտենք, ժողովրդ-
դեան ոտանաւորներ կ'արտասանէր:
Գրեց բանաստեղծութիւն մը Միսկա-
նի (Borgne) անուամբ՝ կողդիոս Պոյիո-
նի գէմ:

Դոմետիանոս, ըստ Սուէտոնի, երբեք
պատմութեան կամ բանաստեղծու-
թեան գիրք բացած չէր, այսու հան-
դերձ պշտի գրութիւն մը հրատարա-
կեց մագերէ հոգալու վրայ, զոր ընծա-
յեց բարեկամներէն մէկուն:

Ագրիանոս (որուն երեւի աստեղա-
դէտ ըլլալը գիտենք), այնչափ փառասէր
էր, կ'ըսէ () զոստոսի պատմագրաց մէկն,
որ կարգաւ գիտցող գերիններէն մէկուն
տուաւ իւր կենացը վրայ պատմութիւ-
նը՝ զոր ինքը գրեր էր, պատուիրելով որ
գրերին իր անուամբը հրատարակէ: Մար-
կոս—Ալեքսիոսի իր կենացը վրայ գրած
Յիշատակարանը կորսուած են, միայն
12 գիրք մեզի հասած են՝ Բարդուայիս
ւնուհաւանքիւնք կոչուած, յոյն լեզուով,
և Նաւակնեյ առ Ֆրոնկոն, զորոնք
կարդինաւն Մայ հրատարակեց:

Յուլիանոս կայսեր գրութիւնները կը
բաղկանան քանի իր նաւակնեյի, և
Հռովմայեցոց կայսերաց վրայ ելլի-
նախանշիւններ:

Երկու յոյն կայսերք իրենց գրութիւն
մեծ անուն թողած են. առաջինը Լեոն 9,
իմաստուն կոչուած, որ մեռաւ 914-ին,
թողլով պզտի գրութիւն մը ռազմագի-
տութեան վրայ, որ լի է գեղեցիկ նը-
կարագրութեամբ: Պետք էր այս գրու-
թեամբ գոհ ըլլար և չաւանդէր մեզ

իւր 16 մտացածին պատգամները, զորս
յետոյ Յոյնք ուղեցին դործածել շատ
դէպքերու մէջ: Իսկ երկրորդին, կոս-
տանդին 2, Եփրանաչիկ կոչուած,
գրութիւնքն շատ յարգի են: Այս իշ-
խանին Ալեքսանդր մօրեղբայրն, Ձոյն
մայրն և պալատականներն երկար ժա-
մանակ զինքը հեռացուցած ըլլալով հա-
սարակաց գործերէ, իշխանն ալ ինքզին-
քը բոլորովին ուսման տուաւ: Մեծ
գրատուն մը կազմելէն վերջը, զոր յե-
տոյ հասարակաց ընծայեց, ինքն ան-
ձամբ աշխատեցաւ և աշխատել տուաւ
իւր աչաց առջև, յոյն հեղինակներէ մը
նացած մատեաններէ բաղմամբիւ քա-
ղաւածոյք ընել: Ասոնցմէ օգտակարա-
գոյնն, որու վրայ իւր անունը գրած է, կը
բաղկանայ 53 գրքէ, յորս հաւարած է
հին մատենագրաց գրող մէջ գտնուած ե-
րեւի մասեր: Դժբաղդաբար այս քա-
ղաւածոյքը կորսուած է: Միայն 2 գիրք
մնացած է, մէկը վերնագրեալ Քա-
ղաւաճ դեսպանաւորանց (Excerpta
legationum), որ կը խօսի դեսպանու-
թեան վրայ, միւսը առաքինութեանց և
ախտերու վրայ: Իրեն կը համարուին
նաեւ երկու հետաքրքրական մատեանք,
որոնք յունական գաւառաց նկարա-
գրութիւնք են. գիրք մը՝ կայսրութեան
մատակարարութեան վրայ, ուրիշ մը
Բիւզանդական արքունեաց քաղաքա-
կանութեանց վրայ, գիրք մը իւր հա-
ւուն վասիլ կայսեր վրայ, պատմութիւն
մը Եղեսիոյ հռչակաւոր պատկերին
վրայ:

Կասանդիանոսի ուրիշ գրաւոր եր-
կասիրութիւններէն զատ գիտցած ա-
րուեստներն անթիւ են. էր երեւի
պատկերահան, ճարտարապետ, արձա-
նագործ, հմուտ մետաղաց հալման կեր-
պին և նաւաշինութեան: Բաց ասոնցմէ
կը սիրէր նաեւ երաժշտութիւն և գրած
է եկեղեցական երգեր:

Քիլլերիկոս թագաւոր, կ'ըսէ Գրիգոր
Տիւրացի, գրած է պզտի գիրք մը, յո-
րում կ'ապացուցանէ թէ պէտք չէ Սուրբ
Երրորդութիւնը անձանց զանազանու-
թեամբ սահմանել, այլ միայն կոչել Աս-

ատածոյ անուամբ, հաստատելով որ ան-
արժան է Աստուծոյ պարզ մարդու մը
պէս մարդկային, յատկութիւն տալ. Գրեց
նաև ոտանաւորներ. և որպէս զի լատին
լեզուին մէջ գերմանական լեզուին ձայ-
ներն ալ ամբողջ գտնուին, յաւել առաջ-
նոյն մէջ յունարէն և գիրը, և հնարեց
ուրիշ երեք գրեր ալ, Հրաման զրկեց,
կ'ըսէ նոյն պատմագիրն, որ աշակերտը
այս կերպով կրթուին :

Մեծն Կարողոս, կ'ըսէ Իկէնհարտ,
Ալբուինսի առաջնորդութեամբ ինք-
զինքը հռետորական, տրամաբանական
և ևս առաւել աստղաբաշխական ուս-
մանց տուաւ, զննելով աստեղայն ընթաց-
քը, և զարմանալի ուշադրութեամբ և
ճարտարութիւն կը հետեւէր անոնց ընթա-
ցից. փորձեց գրքեր ալ գրել, և սովո-
րաբար բարձին տակը գրի օրինակներ
ունէր, պարապ ասեմները ատենցմով
անցընելու, բայց տարիքը առած ըլլալով
մեծ յաջողութիւն և յառաջագիմաւ-
թիւն մը չունեցաւ : Իր իշխանութեան
տակ եղող ազգերէն ոչ մէկն իրենց օ-
րինաց գիրքը ունէին, ինքը հրամայեց
գրել ամեն օրէնք, և զանոնք տետրե-
րու մէջ անցընել : Նոյն բանը ըրաւ նաև
հին բանաստեղծութեանց նկատմամբ,
սրունք թագաւորաց վարքը և պատե-
րագմները կ'երգէին, և ասոնք յաջոր-
դութեամբ պահուեցան, Սկսեր էր նաև
ազգային լեզուով քերականութիւն մը
գրել :

Ռոպերդ Բ, կը պատմէ կրօնաւորն
Սէն-Պերտէնի ժամանակագրութեան հեղի-
նակը, խիստ բարեպաշտ, խոհեմ մա-
տենադիր և փիլիսոփայ անձ մ'էր, մա-
նաւանդ ուղէկ երգահան : Ետագործեց
Հոգւոյն Սրբոյ վրայ արձակ գրութիւն
մը, որ կը սկսի *Adsit nobis gratia բա-*
ռերով. Judæa et Hierusalem, con-
cede nobis, quæsumus, et Cornelius
centurio երգերը, զորս 'ի Հռովմ' Սըր-
բոյն Պետրոսի խորանին ընծայեց, ի-
րաքանչիւրը իրեն երգի եղանակովը :
Գոսգանս իւր կինը, տեսնելով իրեն միշտ
այս աշխատութեանց զբաղիլը, խնդրեց
կրմէ 'ի յիշատակ իրեն բան մը չա-

րադրել : Ինքն ալ գրեց այն ատեն *O*
constantia martyrūm : Այս թագաւո-
րը ստեպ զուրիւր թագով և թագաւո-
րական զգեստով Սէն-Տընիի եկեղեցին
կուգար, հօն երգեցողաց ինքն կը հրամա-
յէր, առաւօտեան ժամին և երեկոյեան
ժամին և պատարագին, և հօն ինքն ալ
կրօնաւորաց հետ կ'երգէր : Սրբոյն իպ-
պոլիտայ տօնին օրը, որուն համար մեծ
բարեպաշտութիւն ունէր, գղեակ մը
պաշարած էր, թողուց պաշարումը, որ-
պէս զի Սէն-Տընի դայ և հօն հրամայէ
երգիչներուն. և երբ բարեպաշտութիւն
կրօնաւորաց հետ կ'երգէր, *Agnus Dei,*
dona nobis pacem, մէկէն 'ի մէկ պա-
շարուած գղեկին պատերն փրան և թա-
գաւորին բանակը տէր եղաւ տեղոյն :
այս բանս Ռոպերդ 'ի պատիւ Սրբոյն
իպպոլիտայ ընծայեց, Այս իշխանին
թագաւորութենէն մինչև ժի. դար չենք
գտած ոչ մէկ թագաւոր Գաղղիոյ, որ
երևելի ըլլայ գրոց, ուսմանց և արուես-
տից մէջ : Լուգովիկոս ժԱ մեծ անուն
հանեց 100 Պառնոքեանց գլխաւոր
հեղինակ ըլլալուն համար : Իրեն կ'ըն-
ծայուի նաև Բարդուակաև և քաղաքա-
կաև զրութիւն մը, Վարդենի պատե-
րագմաց, զոր իւր օրդւոյն նուիրեց, և
տպուած է այս գրութիւնս 'ի Բարիզ
քաղաքի :

Ի Կայսերական գրատան ձեռագիր
մը կայ ֆրանսուս Առաջնոյն :

Ֆրանսուս Առաջնոյն յաջորդը, Հեն-
րիկոս Բ, խիստ քիչ մատենագրութեան
փափագ ցուցուց, ինքզինքը շարունակ
մտորմնակրթանաց տուաւ : Բայց իւր
կարողս ժԱ որդին այնպէս չեղաւ :
Բայց 'ի ձեռնական արուեստներ ճանչ-
նալէն, կը զբաղէր բանաստեղծութեան :
Դարբնոց մը չինեց, կ'ըսէ Պրանդոմ, և
տեսայ որ ձիւ պայտ, հրացան և ասոնց
նման գործիներ կը չինէր : Կ'ուզէր ամեն
բան գիտնալ և չինել մինչև անգամատակ
կոխել : Ուզեց բանաստեղծական գրու-
թիւններ ալ ընել, և չինեց քառատու-
ղեան գեղեցիկ ոտանաւորներ, զորս
յանպատրաստից և առանց շատ մտա-
ծելու կը գրէր : Երբեմն ալ, եթէ օդը

յուրոր ըլլար, կամ խիստ տաք և կամ ան-
ձրեւոտ, կանչել կու տար բանաստեղծ-
ները և անոնց հետ կ'անցընէր ատենը.
իսկ երբ օրն աղէկ ըլլար, միշտ սենեկէն
դուռն էր, կամ գիւղ, և կամ գնտակ կը
խաղար:

Պատարագի ատեն կարողութեամբ
տեղէն, և իւր պապուն Հենրիկոսին պէս
կ'երթար երգիչներու հետ միաբան եւ-
դիւռ:

Հենրիկոս Դ, խիստ քիչ կը սիրէր ըն-
թեցումը, և երբ պալատականներէն մէ-
կուն Տալիտոս կարգալը տեսնար՝ սառ-
տիկ կը նեղանար: Իւր բազմամթիւ թրդ-
թակցութիւնքն, որոնք անտիպ մնացած
են, ի՞նչ են հանճարով: Շատ երգեր
գրած է, որոնցմէ է նաև Գաբրիել կու-
չուման:

Դալման, Լուգովիկոս ԺԳԻ վրայ
խօսելու ատեն, անթիւ են՝ կ'ըսէ՝ իւր
սորվածները. գիտէր շինել պղնձէ թըն-
դանօթ, հրացաններ, նետեր, աղեղ-
ներ և ստակ կոխել: Պարտիզպան էր, և
մինչև կանաչ ոլոռն բերել տուաւ և զըը-
կեց չուկայ՝ վաճառել տալու և խիստ
բարձր գնով վաճառեց, վասն զի առա-
ջին անգամն էր որ ոլոռն կը վաճառուէր:

Մինչև վարսափրայ ալ եղեր էր. և օր
մը բոլոր պաշտօնէից մօրուքը ինքն ածի-
լեր է: Միանգամայն երգահան ալ էր, և
նկարել գիտէր: Վերջապէս ինչպէս
կը տեսնամք իւր Տապանագրէն, հա-
զար առաքինութիւն ունէր ծառայու-
թեան, իսկ իշխանի և ոչ մէկ հատուիւր
վերջի արուեստն եղաւ. չըջանալներ չի-
նել: Ուրիշ տեղ մը Դալման կը յիշէ
Լուգովիկոս ԺԳԻ տուած նուագահան-
դէսը. «Անգամ մը, կ'ըսէ պատմագի-
րը, պալատին մէջ նուագահանդէս մը
ըրաւ, յորամամուրով երգիչներու հետ
ինքն ալ սիսաւ երգել: Լուգովիկոս ԺԳԻ
գրուածներէն քանի մը ոտանաւորներ
մեզի մնացած է, որոնք մամլոյիւրած են
իւր շարագրած երգոցը մէջ, և որոնցմէ
մին է՝ Տեղեկութիւն ի վերայ երաժըշ-
տութեան. ուրիշ մը՝ Արմազանք ան-
ցեալ ժամանակաց, երկուքն ալ հրա-
տարակեալ:

Ունինք նաև Լուգովիկոս ԺԳԻ առ իւր
մայրն Մարիամ Մէտիլի գրած նամակ-
ները: «Պարոն տը Պէրիզ, կ'ըսէ Աւնօ
տ՝ Անտիլլի պատմագիրը, թագաւորին
կողմանէ հաշտեցուցիչ եղեր էր իւր մօրը
հետ, և երբ օր մը թագաւորը պատ-
րաստուած էր երթալ Սէն-ժերմէնէն
յիլնկուէմ, Պ. Տէաթան պաղատեցաւ
ինձ նամակ մը գրել, զոր յետոյ թա-
գաւորը պիտի օրինակէր իւր մօրը
ուղղելու համար: Գրեցի, և որովհետեւ
Պ. տը Պէրիզ զիս շատ կը սիրէր, երբ
իւր թուրի պալատին մէջ միատեղ հաշ-
տութեան վրայ կը խօսէինք, ինձի ը-
սաւ, որ թագաւորին ի Սէն-ժերմէն
եղած տաննուան գրած նամակներէն
մէկը տարեր է իւր մօրը, և թագահին
զայն ընթեռնելով լացեր է. և Պէրիզ զար-
մանալով հարցուցեր է թէ արդեօք այս
նամակը բերելուն համար այսպիսի սիր-
տը եղաւ: Բողբոլովին հակառակը, պա-
տասխանեց թագահին. ուրախութենէս
կու լամ և ոչ ցաւէս. վասն զի իմ հե-
ռանալէս վերջը թէպէտ և թագաւորէն
շատ նամակներ ընդունեցայ՝ սակայն ա-
սիկայ առաջինն է որ իմ որդիէս ընդու-
նեցայ »:

Լուգովիկոս ԺԳԻ, որուն կրթութեան
այնպիսի քիչ խնամք տարած էին իւր
մայրն և Մաղարէն կարգինալ, որ ըստ
իւր Լաբորգ ծառային վկայութեան,
բոլորովին արգիւրեալ էր իրեն առջի
Գաղղիոյ պատմութիւն կարգալ: Այ-
սու հանդերձ Լուգովիկոս ԺԳԻ թողած է
մանր քաղուածք մը տպագրեալ ի Բա-
րիզ (1806): Առաջին և երկրորդ մասը
այս գրքիս՝ քաղաքական, զինուորական
և պատմական յիշատակներ են, երրորդ
մասը պղտի մատենագրական մատեան
մ'է, որուն հետ է նաև կենարու յիշա-
տակարանաց մէկ գիրքը, որոյ տպուած
ատենը ինքը 13 տարեկան էր:

Լուգովիկոս ԺԵ պզտի թարգմանու-
թիւն մը թողած է, իւր երևելի Տէլիը
ուսուցչին առաջնորդութեամբ գրուած,
Եւրոպիոյ գետոց ընկալցից վրայ. աը-
պագրեալ ի Բարիզ 17 18:

Լուգովիկոս ԺԶ 12 տարեկան էր, երբ Քաղթեյնի անտառին նկարագրուքիս մը տպեց Լուգովիկոս—Օգոստոս 'ի Բարիկ. նոյն տարին, երեցաւ նոյն հեղինակին բարոյական և քաղաքական աշխատքերը, ապագրեալ 'ի Վերսայլ 'ի 1766, 25 օրինակ Գիշ վերջը, Լուգովիկոս ԺԷ գրի անցուց Լարրոտի տուած կըրթութիւնը: Աւրիշ շատ գրութիւններ իրեն կը համարուին, ինչպէս են, թարգմանութիւն մը Հոփարտաւոս Գի կենաց պատմական կտրեաց վրայ, Բարիկ 1800:

Լուգովիկոս ԺԸ մեծ համարումն թուողեր էր, իբրեւ հոնճարեղ և երևելի գրիչ, Հրատարակած է Քաղաքական և մատենագրական գրութիւն մը առանց իւր անունը տակը գնելու: Աւրիշ գրութիւն մ'ալ ունի, ճանաչարձողոյրէս ինն Բարիկէն 'ի Պրիքսէ և Քալպէնց, ապագրեալ 1823ին:

Մեծն Նարոէոն բազմաթիւ գրութիւններ թողուցած է: Յիշենք հօսմիայն այս գրութեանց ղլխաւորները. Նամակ Պ. Պոնաքարդին աւ Պ. Մատթեոյ Պոնդրաքոնոյն '1790ին Գորտի գայի ազգային ժողովոյն դեպանին: Ճաշն Պոգերի, 1795. Ընդհանուր և կատարեալ ժողովաճոյք իւր նամակաց 1803 և 1813ին, 2 հատոր յայտարարութիւնք, գրոյցք և ձառք: 1818—1820, 7 հատոր ընտանեկան անտիպ թղթակցութիւնք: Նաքոյեոն յարստ, յանդգիրենէ թարգմանեալ, 1825, 2 հատ. Յիշատակարան Սէկոյ—Հելէնի, 1823, 8 հատոր. Յովսէփ քաղաւորին հետ քղթակցութիւն. և այլն և այլն:

Լուի—Ֆրիլիբ ընծայած գրութեանց մէջ պէտք է յիշել Պ. Գերարտի հրատարակութիւնը յամին 1845, ԺԹ դարուն Գալլիոյ մատենագրութեան հետիւնակէն վերագրով:

Անդգիւյ Մեծն Ալիբէտ թագաւորը (900ին մեռած), կը գործանար ստեպ թէ ինչպէս այնչափ հեղինակք, որոնք կը ծաղկէին յԱնդգիւս և այնքան զրբեր կարգացեր էին, չէին մտածած կարգացած զրբերին թարգմանել: Այս

բանս ալ 'ի գործ գնել տալու համար, առաջ ինքն սկսաւ այս աշխատութիւնը: Իւր թարգմանութիւններէն երկուքը պատմական և երկուքը խրատական են: Առաջինը Անդգիւսաց եկեղեցական պատմութեան վրայ են, իսկ միւս երկուքէն մէկը Միխիլաքոնքին վիլիստիստիքեան (1698), երկրորդը կըրբին կրթութեան համար Հովառական Գրիգորի մեհի, և ասկէ իւր տէրութեան մէջ եղող ամենայն եպիսկոպոսաց մէկ օրինակ զրկեց, որպէս զի պահեն 'ի մայր եկեղեցին 'ի պէտս թեմական կղերին:

Հենրիկոս Բ, մեծ յարմարութիւն ունի գաւառական լեզուով ոտանաւորներ շարագրելու, նոյնպէս իւր օրդին Հոփարտ Ալիւմասիրտ:

Գիտենք որ Հենրիկոս Ը քրիստոնէութեան ամենաերևելի սատուածաբաններէն մէկը կ'ուզէր կ'ուզէր, և իւր տերի գէմ'ալ շատ զրբեր գրած է:

Յակովբ Ա, կ'ըսէ Լէնկար, կը կրկնէր միշտ իւր Պիւլանան ուսուցչէն սորված առածը, « թագաւոր մը պէտք է իւր տէրութեան ամենախմաստուն կղերիկոսն ըլլալ »:

Կը գտնանք իւր գրութեանցը մէջ այլ և այլ հմտութիւնս, բայց իւր հպարտութիւնը և զուրիշները փորձելու սովորութիւնը զԺկամանաց առիթ են իւր կենացը: Աստուածաբանութիւնը ամեն աւամանց մայր կը գնէր, բայց բաց յաստուածաբանութիւնը ուրիշ ուսմանը մ'ալ կար' որուն առջինին հաւատար հըմուտ էր, այսինքն գիւղագիտութեան, Յցուց կոխարդութեան մեծ միտար ընդգէմ Արդի, և ասոր համար լուծեց մութ բայց կարեւոր հարցում մը. « ինչու սատանան պառաւնեւորու վրայ աւելի աղբեցութիւն ունի, քան այլոց »: Իւր թագաւորութեան ատեն մեծ յանցանք սեպուած էր կախարդութիւնը:

Յակովբ զրեց նաև ընդգէմ Տիախտոյի, բայց այս գրութիւն հպատակաց ծաղրական նիւթ մ'եղաւ, և ասա Հայլի իւր վրայ չինած վերատառութիւնը. « Յոկովբ, անկարող թագաւորութեան

և անդէտ արուեստից, ոչ խնդր ունի և ոչ հանճար, իւր միաբը սլոք մ'է և խելքը լի երկդիմի բանիւք, ամեն սլաշտ սլանածները կը սպաննէ, բարեբաղ-դաբար արուեստից օգնելու ձեռնառու եղած չէ » :

Կարողաւ առաջնոյն ղլխատութեան հետեւեալ օրը (31 յունվար 1649), գրու- թիւն մը հրատարակուեցաւ, Պատկեր քաղաւորին իշոյ առանձնութեան և վրտաց առեւն » . այս գիրքը նոյն ինքն կարողաւ առաջնոյն կը տրուէր, յորում կը խօսէր իւր թագաւորութեան ղլխա-ւոր դէպքերուն վրայ, և 50 երորդ տը պագրութիւն եղեր է առաջին տարին : Հասարակապետութեմ ժամանակ Միւ-տոն ջանաց ցուցնել որ այս գիրքը թագաւորը շինած չէ . ժամանակ անց-նելէ վերջը, երբ կարողաւ Բ 'ի գահ ե-լաւ, կոտէն կրօնաւորն ինքզինքը յայտ-նեց այս գրոյս հեղինակն, յետոյ էքսե-տորի եպիսկոպոսութիւնը իրեն առաջ ղենցին իրմէ այս գաղտնիքը : Կրօնաւ-որին մահուանէն վերջը երկայն հակա-ճառութիւններ բացուեցան կոտէնի և Ստուարդի բարեկամաց մէջ, ինչուան այս օրս շատ կարծիքներ կան այս գրքիս վրայ :

Տ'իդրաէլի, իւր Մատենագրական հետաքրքրութիւնք գրքին մէջ (տպա-գրեալ 'ի Բարիք) կը յիշէ Կարալտի բանաստեղծութիւն մը :

Յակոբ Բ թողած էր յիշատակարան-ներ, յորս կը պատմէր 16 տարեկանէն անցուցած կեանքը. ամբողջ իւր ձեռ-քովը գրած և հատոր, որովք իւր մա-հուռնէն վերջը Բարիքի Սկովտացուց վարժարանը բերուեցան : Հասարակա-պետութեան սկիզբները, վարժարանին գլխաւորը, ինն (Innes), զանո՛ք Սէնդ-Օմէրի գլխաւորին Սդարլէտոնի յանձ-նեց, որպէս զի նա ալ 'ի Լոնտրա գրկէ : Բայց աւելի ապահովութեան համար այս Սդարլէտոն զանո՛ք Սէնդ-Օմէրի բնակիչներէն մէկուն ստորերկրեայ նը-կուղին մէջ պահեց : Ստոր կինը տեսնա-լով որ իւր այրն բռնուելու վտանգի մէջ է, և վախնալով ալ որ յանկարծ

բնակարանին այցելութեան դան, պատ-ռեց այս հատորներուն փոռաւոր կաղ-մերը, և ձեռագիրները վերջապէս կրակի մէջ ձգուելով լմնցան : Հրատարակած է ասոր համառօտութիւն մը Մաքֆէր-սոն անուամբ մէկին :

Յակովբ Ա, Սկովտիոյ, սպանուած յամին 1437, իւր դարուն ամենէն ե-րեւելի երաժիշտներէն մէկն էր : Թողու-ցած է շատ գրութիւններ, տպագրեալք յետմիջուրկ յամին 1783, Մեկացորդ քանատեղեկական տիտղոսով :

Ունինք Փրեմերիկոսի Բ', որ իւր ժամանակի երեւելի բանաստեղծներէն մէկն եղած է, Ռոմանական լեզուա-ստանաւորներ, լատիներէն նամակներ : Կարողաւ Դ կոյսարը, (մեռ. 1378), ունի պզտի յիշատակարաններ :

Մաքսիմիլիանոս Ա, բաղմամբ իւր գրու-թիւններ թողած է զանազան նիւթի վրայ : Իւր գրուածոց մէջէն, որոնցմէ մեծ մասը կորսուած է, ունինք զինուա-րական արուեստին վրայ պզտի գրու-թիւն մը . նկարագրութիւն մը իւր յԱւստրիա ունեցած 140 պարտէզնե-րուն վրայ . ձիադարմանութեան վրայ, խոհանոցի վրայ, ճարտարապետութեմ բարդականի վրայ, զինուոյ վրայ, ձկնոր-սութեան, պարտիզպանութեան վրայ : Մաքսիմիլիանոս փորագրած է իւր ձեռ-քով փայտի վրայ՝ երեւելի թէօքերտանգ ասպետին վրայ շինուած բանաստեղծա-կան դէպքերուն պատկերները :

Չվէր (Swerre), թագաւոր Նորվիկիոյ (մեռ. 1202), ինչ որ կը կարծուի թիւ-գաւորական հայելի կոչուած գրքին հե-ղինակն է :

Այս գրքիս հետ է պզտի գրութիւն մը աստուրաշխութեմ, և նկարագրութիւն մը իւրանտայի հրաբուխներու, ուրիշ մ'ալ իրաւագիտութեան վրայ :

Կուստավ-Ստորֆ պատմական յիշա-տակարաններ թողած է, որք Ստորհոլմի պալատը կը պահուէին . Ժի. դարուն վերջերը պալատը կրակ ինչալով մե-ծաւ մասամբ այրեցան, մնացածները ծանօթութեամբ հրատարակեց Պընուա Պէրժիլիու :

Կուստավ Դ, որ 1809ին գահընկեց եղաւ և մեռաւ 1837ին, իր վերջի տարիները քաղաքական գրուածիւններ և ջատագովութիւններ հրատարակեց, զորս ոչ ոք կը կարդար:

Ստանիսլաւ Լէշչընսքի շատ գրութիւններ թողուցած է գաղղիական և լեհ լեզուներով, որոնցմէ վերջի գրութիւնն եղած է՝ վարք թարի փիլիսոփայիկն. (Բարիզ, 1763, 4 հատոր):

Մեծն Պետրոս շատ դրքեր թարգմանած է, որոնք մեծաւ մասամբ արուեստից վրայ կը խօսին. Լրդէրքի ճարտարապետութիւն. Սյուրմի ասանք և ջրաղացքը, 1773ին հրատարակուեցաւ 2 հատ. 1698—1714 Շուէտի գէմ բանակներուն յիշատակարանները. նոյն տարին երեցաւ 318 նամակներն, զորս Պետրոս զրբէր էր առ Շէրմետով մարաշախտ:

Բացի ուսներէն և գերմաներէն գրութեանցը և վրդէտի հետ ըրած թղթակցութեանց, կատարինէ Բ գրած է գաղղիերէն հետեւեալ դրքերը. Հերքուզմն ձանապարհորդութեան Շարքսան, նային ՚ի Սիպերիա, Օլէկ (Oleg), պատմական թատերգութիւն:

Փրեդերիկոս Բ Բրուսիոյ թագաւորին գրածները, բոլորն ալ գաղղիերէն լեզուով 23 հատոր կը ձևացնեն, որոնք կը պարունակեն բանաստեղծութիւն, նամակագրութիւն, և պատմական յիշատակարաններ, Պատմութիւն իմ դարուս (1740—1745), Պատմութիւն եօթնամեայ պատերազմին:

Ալֆոնս Ժ, իւր դարուն երեւելի անձանց մէկը, զբաղեցաւ բնալուծութեան և աստղաբաշխութեան աստղաբաշխական տախտակ մը շինեց և կոչեց Տախտակ սոլիստիկն:

Նաւարրայի թագաւորին Դիպոյի երգերը հրատարակուեցան ՚ի Բարիզ 1742, 2 հատոր:

Բորգուպալի թագաւորն Եգուարդ Ժանտախտէ մեռած 1438ի, զանազան գրութիւններ թողած է, յորոց երեւելին է բարոյականի, փիլիսոփայութեան և քաղաքական գրութիւն մը, Հուստաւարիմ խորհրդատու վերնագրով:

Էմմանուէլ Գ թագաւորին (մեռեալ 1524) կը արտի Հնդկաց պատմութիւն մը, որուն միայն քանի մը մաս ձեռքերն առնին:

Հենրիկոս կարդինալին, թագաւոր Բորգուպալի (մեռ. 1580), գրութիւնքը մեծաւ մասամբ հոգեւորական են, յորոց ամենէն ծանօթն է. «Խոկունն ՚ի վերայ փրկիլն. այլ և այլ անգամ լատիներէն թարգմանուած է:

Ռուպերդ Անժուի, թագաւոր Նէապոլոյ (մեռ. 1443) զոգանեան բանաստեղծութիւնքը, հրատարակուեցան ՚ի Հուսով 1642: Բազմութիւն են նաև մասնագիր թագուհիք. գաղղիերէն զբողներուն մէջ երկու Մարկարիտայք, Նաւարրայի թագահիք, կարողութիւն կինը, Եղիսաբէթ: Մարգարիտա Աստրիոյ, Մաքսիմիլիանոս կայսեր աղջիկը. Շուէտի Գրիստինէ թագուհին, և այլն: Ամենեցուն ծանօթ է Մարիամ Մղուարտի Ողջոյնքը, որոնք առաջին անգամ տպուեցան ՚ի Բարիզ 1765:

Եղիսաբէթ Անգղիոյ, որ լատիններէն և յունարէն ոտանաւորներ կը շինէր, թողուցած է նաև անգղիերէն բանաստեղծութիւններ:

Արեւելեան թագաւորներ ալ թողած են բարոյական և քաղաքական գրութիւններ:

Պարսկաստանի ժողովն երոպայական երաժշտական խաղերու: — Հնագոյն աստուծոյ մը կը պատմէ, որ Տո անուամբ ծեր թագաւոր մը որ գիշտենալով խոստացաւ թողլու ամուսն իր զբոսորդներէն անոր՝ որ քան զայս աւելի շուտ և աւելի համառօտիւ ծանուցանէ իրեն յետագայ օրն արեւուն ելլը:

Յեզոբորգեաց երկասարգագոյն յաղթանակը տարաւ, որ հազիւ թէ արշալույսն ելեր էր, ընթացաւ ի սենեակն արքայական, և, — Տճ, չէ մի ֆա (Թագաւոր զիս ըրէ) — Կըսէ, մասնաւիշ զուշընելով իրեն՝ առաւօտեան փայլը: — սոյ լմ (արեւ հմ):

ԱՖ (Այմ) — պատմական ծերն: